

## MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY – TURKISTON JADIDCHILIK HARAKATI YO‘LBOSHCHISI

**Ahmadov O.Sh.**

*BuxDPI Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi dotsenti, p.f.f.d,(PhD).*


Fuqarolik jamiyatining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri va uning yetuklik darajasini belgilovchi omil - bu ajdodlardan kelayotgan g‘oyaviy meros hisoblanadi. Shunday ekan, bozor iqtisodiyotiga o‘tar ekanmiz, milliy-tarixiy turmush tarzimizni, xalqimiz urf-odatlarini, an‘analarimizni, kishilarning fikrlash tarzini hisobga olamiz. Ajdodlarimizning g‘oyaviy merosini o‘rganish va bu borada fuqarolar ongini shakllantirish masalalariga aynan O‘zbekistonda alohida e‘tibor berildi. Binobarin, fuqarolar dunyoqarashini kengaytirish va milliy g‘ururini o‘stirishda tarixiy shart-sharoitlarni o‘rganish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Zero, O‘zbekistonning birinchi Prezidenti I.A.Karimov aytganlaridek, «o‘zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanadi”.

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev kabi ma‘rifatparvar, adolat tarafdori bo‘lgan namoyondalar o‘sha davrda erkinlik, tenglik, adolat, davlatni boshqarish, hokimiyat masalasida ham o‘zlarining ilg‘or siyosiy-huquqiy qarashlariga ega bo‘lgan allomalar hisoblangan. Shu bilan birga, yuqorida nomi keltirilgan ko‘pchilik mutafakkirlarning ilmiy merosi sobiq sho‘ro tuzumi davrida asossiz ravishda unutilgan va deyarli o‘rganilmagan. Holbuki, mazkur mutafakkirlar o‘z davrida xalqimizning siyosiy va huquqiy tafakkurini boyitishga beqiyos hissa qo‘shganlar.

«XX asr boshidagi ma‘rifatchilik harakati haqida gapirgandim, - degan edi I.A.Karimov. - O‘sha harakatning namoyondalari boylik uchun, shon-shuhrat uchun maydonga chiqishdimi? Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori, Fitrat, Tavallolarga maktab ochganlari, xalqni o‘z haq-huquqlarini tanishga da‘vat etganlari uchun birov maosh to‘laganmi? Birov ularga oylik berganmi? Albatta, yo‘q! Ular o‘t bilan o‘ynashayotganini, istibdodga qarshi kurashayotganliklari uchun ayovsiz jazolanishlarini oldindan yaxshi bilishgan. Bilaturib ongli ravishda mana shu yo‘ldan borganlar. Chunki, vijdonlari, iymonlari shunga da‘vat etgan”.

Mahmudxo‘ja Behbudiy va uning hamkasblari taqdiri qanday ayanchli xotima topganligi hammaga ma‘lum. Biroq, shuni bilish kerakki, Behbudiyga o‘xshagan hayoti, qismati fojiali va qayg‘uli yakun topgan mard va jasur insonlar kam topiladi. Ularni jazolash, tahqirlash, qiynoq, azob-u, uqubatga solish yoki qatl qilish bilan murod hosil bo‘lmaydi. Odamlar ba‘zan bunday insonlarga ularning jasoratiga,





g'oyalariga beixtiyor bog'lanadi. Chunonchi, vatandosh bo'lmasa, vatan ham bo'lmaydi. Har qanday millat tarixi va kelajagi ko'p jihatdan, ana shu tuyg'uning qanday shakllanganiga ham bog'liqdir. Uning yuksak pardalardagi innikosi millatni o'ziga ishonish, hech narsadan hadiksiz yashashga o'rgatadi. Vatandoshlik tuyg'usi qalblardan qalblarga yo'l ochadi, mushtarak maqsadlar, g'oyalar va ozodlik sururini hayot mazmuniga aylantiradi. Mahmudxo'ja Behbudiy shunday vatandoshlar toifasidandir. U o'z umrining oxirgi lahzalarigacha ham bu tuyg'udan voz kechmadi. Uning qaddini tik saqlagan, vujudini qamragan vatandoshlik tuyg'usi oldida har qanday razillik, qotillik, juda past, xunuk va jirkanch ko'ringan edi. Shuning uchun ham u hech narsani o'z maqsad va orzularidan ustun ko'rmadi. Darhaqiqat, hubba-l-vatani min al-iymon, uning iymoni butun sevgisi ana shu e'tiqod hosilasi edi.

Sizlarga vasiyat qilaman. Maorif yo'linda ishlayturg'on muallimlarning boshini silangizlar. Maorifg'a yordam etingiz. O'rtadan nifoqni ko'taringiz. Turkiston bolalarini ilmsiz qo'ymangizlar. Har ish qilsangiz jamoat bilan qilingizlar. Hammaga ozodlik yo'lini ko'rsatingizlar. Buxoro tuprog'iga tezlik ila yo'l boshlangizlar. Ozodlikni tezlik ila yuzaga chiqaringizlar. Bu Mahmudxo'ja Behbudiyning so'nggi vasiyati, bo'g'zida qotgan dil afg'oni edi.

Maxmudxo'ja Behbudiy 1875 yilning 19yanvarida (xijriy 1291, 10-zulxujja) Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'ida dunyoga kelgan. Otasi Behbudxo'ja Solihxo'ja o'g'li Turkistonlik, Ahmad Yassaviyning avlodlaridan, ona tomondan bobosi Niyozxo'ja urganchlik bo'lib, amir Shohmurod zamonida (1785-1880) Samarqandga kelib qolgan.

1894 yilda otasi, imom-xatiblik bilan shug'illanib kelgan Behbudxo'ja vafot etadi. Yosh Maxmudxo'ja tog'asi qozi Muhammad Siddiqning tarbiyasi va qaramog'ida o'sib voyaga yetadi. Arab sarfu naxvini kichik tog'asi Odildan o'rganadi. 18 yoshidan qozixonada mirzolik qila boshladi.

Darvoqe, Behbudiyning maktab-madrasa hayoti haqida ham ma'lumotlar nihoyatda kam. Uning zamondoshlari bilan bo'lgan suhbatlaridan ayon bo'ladiki, Behbudiy dastlab Samarqand madrasasida, so'ngroq Buxoroda tahsil ko'rgan. An'anaviy madrasa ta'limini puxta egallagan Behbudiy 1915 yilda etnograf T. Andryev savollariga javob berar ekan, madrasa taxsilini alohida tilga olgani ma'lum. Xullas, an'anaviy taxsil, so'ng esa o'z ustida qunt va sabot bilan ishlash orqali u shariatning yuksak maqomlari-qozi, mufti darajasigacha ko'tariladi.

Taxmin qilish mumkinki, yosh Maxmudxo'ja dunyoqarashning shakllanishida jadidchilik harakatining asoschisi Ismoilbek Gasprialining xizmati katta bo'lgan. Sharqu-g'arbning tarix va madaniyatini chuqur bilgan, arab, fors tillari bilan bir qatorda ingliz, nemis, fransuz tillarida ham erkin so'zlasha olgan bu kishi 1881 yilda



rus tilida “Russiya musulmonligi” kitobini yozadi. Bu kitobda u, Rossiyada yashovchi barcha musulmonlarning o‘zligini saqlab qolishining yo‘li bitta, u ham bo‘lsa, ma‘rifat va u orqali mamlakatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy xayotiga tengma teng aralashishga erishmoqdir, degan fikrni ilgari suradi. Bu yo‘ldagi birinchi qadam “Usuli jadid”, “Usuli savtiya”nomlari bilan tarix kirgan yangi maktablarni tashkil qilish bo‘ldi.”Al-on Rusiyadagi minglar ila nizomlik maktablar va sobiq nashr bo‘lgan va hozir fa‘lan nashr bo‘lub turg‘on yuzlar ila islomiy majalla va jaridalarning barcha muharrir va muridlari ul zoti sutuda sifatni shogirdlaridurlar”- deb yozgan edi Behbudiy 1914-yilda.

1884 yilda Ismoilbekning mashhur “Tarjimon”gazetasiga obuna bo‘gan 1000 kishining 200 tasi Turkistondan edi.

Ismoilbek 1892 yilda Turkistondagi maktablarni isloh qilish, “Usuli savtiya”ni taklifi bilan general-gubernator N.O.Rozenbaxga murojaat etdi. Javob ololmagach, 1893 yil Toshkentga keladi, Samarqand, Buxoroda bo‘ladi. Mahalliy xalq bilan gaplashib, dastlabki yangi usul maktablarini ochishga muvaffaq bo‘ladi. So‘ng 1897 yilda yana Turkistonga keladi.

Barcha narsaga qiziquvchan Maxmudxo‘janing Yaqin va O‘rta Sharqda nomi tanilgan Ismoilbek Gaspiralining Turkiston safarlaridan behabar qolishi qiyin edi. To‘g‘ri, Ismoilbek kelib Turkistonda ochib ketgan yangi maktablar uzoq davom etmadi, g‘ayrishar‘iy sifatida mutaassiblar tomonidan yopildi. Lekin “Tarjimon”ning mushtariylari ko‘payib bordi. Ustoz-shogird munosabatlari samimiy do‘stlikka atlandi. Behbudiy o‘z xotiralarida ustoz bilan uchrashuvlarini ixlos va muhabbat bilan tilga oladi.

1899-1900 yillarda Behbudiy buxorolik do‘sti Hoji Baqo bilan haj safariga chiqadi. “1318 sanai hijriyasi tavofi Baymullog‘a Kavkaz yo‘li ila Istambul va Misr al-Qohira vositasi ila borib edim. Muddati safarim sakkiz oydan ziyoda cho‘zulib edi”, - yozadi Behbudiy bu haqda. Dunyo ko‘rishi izsiz ketmaydi.Safar yangi maktab haqidagi qarashlarini mustahkamlaydi. Uning tashabbusi va g‘ayrati bilan 1903 yilda Samarqand atrofidagi Halvoyi (S.Siddiqiy), Rajabamin (A.Shukuriy) qishloqlarida yangi maktablar tashkil topdi. Adib ushbu maktablar uchun darsliklar tuzishga kirishadi. Ketma-ket uning “Risolai asbobi savat” (1904), “Risolai jug‘rofiyai umromiy”(1905), “Risolai jug‘rofiyai Rusiy”(1905), “Kitobat ul-aftol”(1908), “Amaliyoti islom”(1908), “Tarixi Islom”(1909) kabi kitoblari paydo bo‘ladi.

1903 yilda Halvoyida qurilgan maktab binosi hozir ham saqlanib kelmoqda. Shukuriy maktabini esa Behbudiy 1908-yilda Samarqandga o‘z hovlisiga ko‘chirib olib borgani ma‘lum. Toshkentda, Farg‘ona vodiysida yangi maktablar tashkil topa boshlaydi. Ibrat, Munavvarqori, Avloniy, So‘fizoda nomlari tilga tushadi. Bular hali



kifoya emas, millat bolalarini taraqqiy topgan shaharlarga o'qishga yuborish kerak. Mirmuhsin Shermuhammedov va bir qator o'zbeklar markaziy Rusiyaga-Ufadagi "Oliya" madrasasiga yo'l oladilar. "Oliya"da o'ndan ortiq o'zbek o'qiydi. XX asrning 10-yillarda Varshavada, Olmoniyada, Moskva, Peterburgda o'zbeklar o'qigani ma'lum. Maxmudxo'ja 1903-1904 yillarda Moskva, Peterburgga boradi, 1906 yilda Qozon, Ufa, Nijniy Novgorodda 1906-yilning 23-avgustida Rossiya musulmonlarining turmush va madaniyati muammolariga bag'ishlangan qurultoy chaqiriladi. Behbudiy bu qurultoyda turkistonliklar guruhini boshqaradi va nutq so'zlaydi. 25 kunga cho'zilgan bu safar haqida Behbudiy so'ngroq shunday ma'lumot bergan edi: "1325 sanai hijriyasinda Rusiya musulmonlarining muhtaram ziyoli va akobirlarining Nijni Yorminkasinda milliy ishlar to'g'risinda mashvarat qila turg'on majlisg'a musharraf bo'lmoq uchun O'rinburg yo'li ila Maskuf, Peterburg, Qozon vositasi-la Nijni Novago'rid borib edim".

Mahmudxo'ja Behbudiy (1875-1919 yillar) hayoti va faoliyati o'nlab tadqiqotga asos bo'ldi. Turkiston xalqlarining birinchi muftisi, jadidchilik harakati va ma'rifatparvarlik g'oyalari targ'ibotining taniqli namoyondasi, taraqqiyparvarlik harakatida oldingi safda turgan Mahmudxo'ja Behbudiyning hayoti va madaniy merosini tahlil qilgan ziyolilardan Naim Karimov, Dilorom Alimova, Begali Qosimov, Halim Sayid, Ibrohim G'ofurov kabilar birlamchi manbalarga asoslangan maqola va tadqiqotlarini xalqimiz va ilmiy jamoatchilik hukmiga havola qildilar.

XIX asr oxiri-XX asr taraqqiyparvarlari orasida katta obro'ga ega bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiy safarga chiqqan o'z sheriklari Mardonqul Shomuhammadzoda va Muhammadqul O'rinboy o'g'li bilan birga Buxoro amirligiga qarashli Shahrisabzda qo'lga olingan va Qarshiga keltirilib, Qarshi begi Tog'aybek buyrug'i bilan zindon yaqinidagi «podsholik» chorbog'ida amirning Qarshi shahridagi voliysi Nuriddin Og'aliq tomonidan 1919 yil 25 martda vahshiyona o'ldirilgan.

Mahmudxo'ja Behbudiy bilan bog'liq ilmiy izlanishlar bilan tanishilar ekan, «Qarshi voliysi Nuriddin Оғалиқ» taqdiriga tegishli ma'lumotlarga to'la ega bo'linmadi. Bu esa ushbu masalada bizni bir maqola doirasida fikr bildirishga da'vat etdi.

BXSRning o'zbek tilidagi matbuot organi «Buxoro axbori» gazetasining 209-soni (1923 yil 3 oktabr)da «Musofir» taxallusli bir shaxs «Mufti Behbudiy va uning rafiqlarining o'chi олинди» nomli maqolasini e'lon qilgan. Gazetaning mazkur sonida «Buxoro xabarlari» rukni ostida Mahmudxo'ja Behbudiyning qabri joylashgan joy bilan bog'liq ma'lumot ham berilgan. "Buxoro axbori"ning sal oldinroq chop etilgan, ya'ni 1923 yil 21 sentyabrdagi 204-sonida «Nuriddin Xo'ja Og'aliq отилди» nomli maqola bosilgan. «Ozod Buxoro»ning 1923 yil 19 sentabr 2-



sonidayoq «Behbudiy вилояти» xabari e'lon qilinganligini ham ta'kidlash o'rinli bo'lardi. Arab imlosida, eski o'zbek adabiy tilida BXSР yillarida (1920-1924yy) chop etilgan "Buxoro axbori" (1920-1923yy) va "Ozod Buxoro" (1923-1929 yy) gazetalaridagi uch maqola atrofida ilmiy mushohada yuritishni vazifa qilib oldik.

Albatta, Mahmudxo'ja Behbudiyning vahshiyona va xiyonatkorona o'limi xalqimizni larzaga solgan. 1920 yilning aprelida ushbu tabarruk inson tug'ilgan Samarqand shahrida Buxoro amiri va uning johil amaldorlariga qarshi umumxalq namoyishi bo'lib, uning ishtirokchilari Behbudiy qotillarini jazolashni amirdan qat'iy talab qilishgan. Xalqning talabi amir tomonidan inobatga olinmaganligi ushbu insonning fojiali o'limida amirlik va sovet hukumati maxfiy kelishuvi borligini ko'rsatadi. Sovet hokimiyati yillarida avj oldirilgan diskriminatsiya siyosatining tig'i Turkiston mintaqasidagi ziyollarni birin-ketin yo'qotishga ham qaratilgan edi.

1920 yil sentyabr oyi boshida amir hukumati ag'darilib, Buxoro Xalq Respublikasi tashkil topganidan so'ng, Samarqandda faoliyat yuritayotgan Mahmudxo'ja Behbudiyning shogirdlari, safdosh va maslakdoshlari uning qabrini izlab topish, qotillarni aniqlash harakatiga tushishadi. «1920 yil noyabr oyida Samarqand yoshlari bir komissiya tuzub, Buxoro hukumati vositasi bilan bu komissiyani Qarshiga yuborub, Behbudiyning qabrini izlab topib, o'ldirilishga sabab bo'lg'on odamlarni taftish qildirmoqchi bo'ldilar. Lekin, u vaqt Qarshi hukumat doirasida ega va sohibnufuz bo'lib o'ltirg'on zot Og'oliq edi",-degan mazmundagi ma'lumot keltiriladi gazetada.

Buxoro Xalq Sovet Respublikasi 9 viloyatdan iborat bo'lib, ushbu viloyatlardan biri Qarshi edi. Qarshida ushr-soliq nazorati idorasining boshlig'i bo'lgan Nuriddin Og'oliq (Nuriddinxo'ja Og'aliq Ahmadxo'ja o'g'li) «Samarqand komissiyasining» Qarshidagi faoliyatiga yo'l qo'ymaganlar. Qarshi shahridagi hukumat a'zolari esa uning xohish-irodasiga qarshi borolmaganlar. Bu haqda «Musofir» taxallusli shaxs: «Komissiya bo'lib borg'on o'rtoqlar Qarshi shahrining hukumat boshida o'ltirg'on odamlardan chunonam xafa bo'lib qaytib keldilar»- mazmunidagi fikrlarni keltiradi. Nuriddin Og'aliq amir davrida e'tiborli mansabda ishlab, SHO'ro hukumatida ham o'z mavqeini saqlab qolishiga qanday erishdi ekan? Bu hanuzgacha jumboq bo'lib qolayapti. Nuriddin Og'aliq komissiya faoliyatiga yo'l qo'ymay «yopiqliq qozon yopig'ligicha qoladi» deb o'ylagan. Lekin, BXSР hukumati taftish komissiyasi 1923 yilning kuzida Qarshi viloyati soliq idorasi faoliyatini taftishdan o'tkazadi. Komissiya Og'aliq hamda uning safdoshlari katta qonunbuzarlik va jinoyatga qo'l urganligini aniqlaydi. Nuriddin Og'aliq va uning hamtovoqlari Hoji Abdulaziz Boqiyev, Mirzo Mahmud Hoji Ibod o'g'li kabilar oliy inqilob tribunali sudiga berilgandi.



Nuriddin Og'aliq soliq idorasining boshida turganida: «hukumatning 42 ming pud bug'doyini, 20 ming oltin gazmolini o'g'irlag'on. 2000 qo'y, 20000 qorako'l terisi bo'lg'on, mehnatkashlardan 1000-2000 nafarini yarim och, yarim to'q holatda o'z yerlarida ishlatg'on... Og'aliqning qilg'on ishlarini, jabr va zulmlarini, xiyonatlarini yozib, uchig'a chiqarish mumkin emas», -deb yozadi gazeta. Ushbu shaxsning yuqoridagi qonunbuzarlikka qaratilgan hatti-harakatlariga buyuk mutafakkir Mahmudxo'ja Behbudiy hayotiga zomin bo'lganligi bilan bog'liq jinoyati ham qo'shilgan.

Sud «Nuriddin Og'aliqni otishga, qolg'on ikkisini besh yilga qamoqqa olishga qaror qildi. Hukm Registonda bo'lib, 5 mingga yaqin kishi ishtirok qildi». N.Og'aliqni otish hukmi 1923 yil 19 sentabr kech soat 7.00 da ijro etilgan. Bu haqda gazeta «Behbudiy va rafiqlarining o'ldirilishiga sabab bo'lg'on fuqaro hukumatining molig'a xiyonat qilgan mazkur Og'aliq 19 sentyabrda (1923 yil) odil hukumatimiz tomonidan otildi, demak Behbudiy va rafiqlarining o'chlari olindi», - deb yozadi.

Shunday qilib, Og'aliq Behbudiy o'limidan 4 yil keyin o'zining jazosini olgan. Qotil o'limidan so'ng Buxoro hukumati tomonidan Qarshi viloyati ijroqo'mi raisi Jo'ra Zokiriy hamda Qarshi viloyat firqo'mi Nazarovlar zimmaga Behbudiy qabrini qidirib topib uni haykalini o'rnatish vazifasini yuklagan.

«Buxoro axbori»dagi bu masala bilan bog'liq xabarni to'liq keltirishni lozim topdik: «Mahmudxo'ja Behbudiy qabri oz kunda (tez kunda) topilib ustig'a haykal ishlanib yotadur. Behbudiy o'zining o'rtoqlari bilan hibsxonaning yonida vokzalga qarag'on tarafda hammasi bir qabrg'a ko'milg'onlar. Behbudiy qabrini izlab topib ustig'a haykal ishlatishga Qarshi viloyat ijroqo'mi bilan viloyat firqo'mining boshida o'ltirg'on Jo'ra Zokiriy va Nazarov o'rtoqlar ko'p g'ayrat qilg'onlar». Lekin, bu mutasaddi shaxslar o'ziga yuklangan vazifani uddalamaganligi manbalarda qayd qilinadi.

Adabiyotshunos olim Byegali Qosimov Qarshi shahri 1926-1938 yillarda «Behbudiy» nomi bilan atalgan deb ma'lumot beradilar. Lekin, Qarshi shahriga emas, balki viloyatiga «Behbudiy» nomi berilgan. «Ozod Buxoro» gazetasining 1923 yil 19 oktyardagi 2-sonida: «Turkistonning mashhur jamoat xodimlaridan Behbudiyning ismini umrbod (abadiy) qoldirmoq uchun Qurultoy (Buxoro Respublikasi qurultoyi.) Qarshi viloyatini Behbudiy viloyati deb ismlamakka qaror berdi»<sup>6</sup>-deb xabar beradi. Demak, Behbudiy nomi Qarshi viloyatiga 1923 yildayoq berilgan. Chunki «Ozod Buxoro»ning keyingi sonlarida (1923-1925 yillar) Qarshi viloyati haqida fikr bildirilsa, uni «Behbudiy viloyati» deb qayd qilinganligi bilan

<sup>6</sup>Бухоро хабарлари рукни. Беҳбудий вилояти //Озод Бухоро. 2-сон. 1923 йил 19 сентябрь.



bog'liq ma'lumotlar uchraydi. Fikrimiz intihosida bizda bir qator savol va so'roqlar tug'iladi.

Avvalo, Mahmudxo'ja Behbudiy bilan bog'liq salmoqli maqola muallifi «Musofir»ning asl ism-sharifi kim bo'lgan? Behbudiy qotili Nuriddin Og'aliqni 3 yil davomida Buxoro hukumati organlarida ishlab kelishiga qaysi shaxslar homiylik qildi ekan? «Go'ri Amir» (Samarqand) darvozasi oldida Mahmudxo'ja Behbudiy bir guruh ziyolilar bilan birga tasvirga tushganlar orasida Og'ali(?) degan kishi (Qarang: «O'zbekiston adabiyoti va san'ati» gazetasi, 1995 yil 14 aprel) ham bor. U qaysi Og'ali? Qarshi viloyati rahbarlari nega o'zlariga yuklangan vazifani oxirigacha bajarmadilar? Va hokazo, bu kabi jumboqli savollar tadqiqotchilarning fikrini tortishi tabiiy hol. Xullas, Mahmudxo'ja Behbudiy va Buxoro tarixi muammosi bilan bog'liq tadqiqotlarning kelgusidagi vazifalari bu kabi adog'i yo'q jumboqlarni yechishga qaratilishi isbot talab qilmaydi.

#### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jamolova D.M. Buxoro amirligida jadidlar va qadimchilar faoliyati (XIX asr oxiri – XX asr boshlari ): Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati.-Toshkent-2019.-54 bet.
2. Shodiyev J.M. Buxoro amirligining tashkil topishi va davlat tuzumi. Yuridik fanlar nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferat.-Toshkent-2008.-25 bet.
3. Sayyid Mansur Olimiy. Buxoro - Turkiston beshigi. (fors tilidan tarjima, tarjimon nomidan so'zboshi va ayrim izohlar muallifi H.To'rayev) Buxoro - 2004.-128 bet.
4. Shodmonovich A. O. Education in the emirate of bukhara (based on the life and work of the rulers) //Academicia: an international multidisciplinary research journal. – 2020. – T. 10. – №. 12. – С. 1224-1227.
5. Ahmadov O. БУХОРО АМИРЛИГИДА ЯНГИ УСУЛ МАКТАБЛАРИ ФАОЛИЯТИ. ЮТУҚЛАРИ ВА МУАММОЛАР //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. – №. 1.
6. Ахмедов О. Ш. ОБРАЗОВАНИЕ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ (НА ОСНОВЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ПРАВИТЕЛЕЙ) //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 6 (131). – С. 10-13.
7. Ahmadov O. BUXORO BOSMAXONA VA NASHRIYOTLARIGA TEXNIKA SOHASIDAGI YANGILIKLARNING KIRIB KELISH TARIXIDAN (1920-





1924-YILLAR) //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2020. – Т. 1. –  
№. 1.

